

ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИХ ПАМ'ЯТОК РЕГІОНІВ УКРАЇНИ В ТУРИСТИЧНІЙ ГАЛУЗІ (НА ПРИКЛАДІ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ МІСТА НЕМИРОВА ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ)

У статті аналізується роль історичного туризму в економічному розвитку та збереженні культурної спадщини регіонів. Особлива увага приділяється перспективі залучення історико-культурних пам'яток в туристичну галузь на прикладі міста Немирів Вінницької області.

Ключові слова: туризм, історико-культурна спадщина, Немирів, історичне населене місце.

Досвід розвинених країн свідчить, що туризм може бути не лише важливим чинником економічного зростання регіонів, а й ефективним інструментом збереження їхньої культурної спадщини. Використання історико-культурних пам'яток в туристичній галузі сприяє забезпеченню охорони та подоланню факторів, що негативно впливають на їхній стан: відсутність належного державного фінансування в передбачених бюджетом обсягах, низька фінансова спроможність користувачів пам'яток, відсутність відповідних правових умов для залучення приватних інвестицій до справи охорони культурної спадщини, недостатня суспільна усвідомленість пріоритетності справи збереження пам'яток¹.

Коли мова йде про використання історико-культурних пам'яток в туризмі, передусім, маємо на увазі їх залучення до історичного (культурного) туризму. Це різновид туризму, який полягає у відвідуванні місць, пов'язаних з історією та історичною спадщиною. До таких місць можна віднести стародавні міста чи історичні частини міст, палацово-паркові ансамблі, пам'ятки археології та архітектури.

На жаль, до сьогодні в Україні не вдалось створити конкурентноспроможного на міжнародному ринку національного туристичного продукту, який би, в свою чергу, створив сприятливі умови для розвитку регіонів та збереження культурної спадщини. До того ж, рівень державного менеджменту в галузі охорони та збереження культурних об'єктів досить низький. Потужний культурний потенціал України не використовується повною мірою, що обумовлено наявністю низки значних проблем у даній галузі. До них можна віднести інерцію адміністративного управління, брак актуальних інформаційних та інтелектуальних технологій, недостатність фінансування галузі².

Історико-культурна спадщина ефективно охороняється лише в тому випадку, коли набуває цінності в очах суспільства. Пам'ятка повинна розкривати свою неповторність, викликати естетичні переживання. Залучення до сфери туризму значно покращує ці можливості пам'ятки. Об'єкт, який активно використовується в туризмі, популяризується та може отримати до 70% коштів на своє утримання в належному стані³.

Немирів входить до списку історичних населених місць України згідно з Постановою Кабінету Міністрів від 26 липня 2001 р. № 878 «Про затвердження Списку історичних населених місць України»⁴. До пам'яток культурної спадщини національного значення, відповідно до Державного реєстру нерухомих пам'яток України національного значення, відноситься Немирівське городище, яке знаходиться на південному сході від міста⁵. На жаль, інші об'єкти міста не зане-

сені до реєстру пам'яток національного чи місцевого значення. Тільки наказом № 158 від 10 квітня 2013 року, який був виданий Міністерством екології та природних ресурсів, затверджено положення про парк-пам'ятку садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення «Немирівський парк»⁶.

Розглядаючи Немирів як історичне населене місце, варто зазначити, що життя на цих теренах існувало починаючи з часів неоліту. Тут знаходяться залишки трипільського, скіфського та давньоруського поселень. Останнє, під назвою Мирів, проіснувало до татаро-монгольської навали XIII століття.

Завдячуючи своєму стратегічному розташуванню, Немирів був важливим пунктом боротьби за владу у Східному Поділлі. Місто з трьох сторін охоронялось водоймищами, а на в'їзді з північного заходу височів дерев'яний замок. До 40-х років XVII століття місто належало Яремі Вишневецькому. Пізніше, в результаті його боротьби з козаками, воно стало сотенним містечком Брацлавського полку. Важливим періодом для міста були 1677–1679 рр., коли воно стало столицею гетьмана Юрія Хмельницького під протекторатом Османської імперії. Першими власниками міста була родина Немиричів. Після них містечко перейшло до князів Четвертинських, згодом до Збараських та Вишневецьких. Останні ж передали його Потоцьким, з якими пов'язаний період чи не найінтенсивнішого розвитку краю⁷.

З роду Потоцьких першим володарем Немирова був Юзеф Потоцький. Він обіймав посаду київського воєводи й мав великі маєтності на Поділлі, Брацлавщині та Станіславщині. Юзеф відновив Немирівський замок, в якому приймав дипломатів з Австрії, Туреччини та Росії. Після смерті Юзефа Потоцького землі за спадком перейшли до його сина Станіслава, а пізніше – онука, Вінцентія Потоцького, який був не менш значущою постаттю для міста. В. Потоцький запровадив мануфактурне виробництво, відкрив кадетську школу, публічну бібліотеку, мав кінний завод, торгував пшеницею та горілкою. Окрім цього, побудував лютеранську церкву, яка, на жаль, не збереглася. 1787 року Вінцентієм Потоцьким було розпочато створення парку. Через великі борги вже 1799 року за 300 000 дукатів власник міста продав немирівські землі Станіславу Щенсному Потоцькому, за сприяння якого у центрі міста був побудований величний костел Юзефа Обручника. Відомо, що парафіяльний костел у Немирові існував у 1772 році, а 1805 року коштом Станіслава Щенсного Потоцького було зведено новий храм. Його фасад оформлений лоджією зі спарених колон іонічного ордера між двох ризалітів. Будинок храму вражав гарним, грамотним плануванням класичних архітектурних деталей.

Радянська влада намагалася знищити храм. У 30-х роках XX століття вежі костелу знесли, а в середині колишнього храму відкрили будинок культури. У 2000-х роках храм повністю відтворено у першопочатковому вигляді. Завдяки двом відновленим масивним вежам костел знову став домінантою Немирова. Наразі це добре збережена пам'ятка, яка може активно використовуватись в туристичній галузі.

Станіслав Щенсний Потоцький віддав місто своєму сину Єжи, якого зовсім не цікавило управління містом. Згодом дружина Станіслава Софія Потоцька сплатила борги Єжі та відправила його до Франції, ставши власницею немирівських земель⁸. Сама вона жила в Тульчині, а Немирів із землями за її заповітом у 1822 році дістались найменшому сину – Болеславу.

З діяльністю Болеслава розпочинається новий етап розвитку міста. По службі граф Потоцький добре знав професора архітектури фізико-математичного факультету Київського університету Святого Володимира Франца Івановича Меховича. Останній погодився скласти проект і побудувати палац у Немирові для графа Потоцького. Палац було споруджено у 1840 році на вільному місці на схід від Липової вулиці, посеред парку, закладеного Вінцентієм Потоцьким у 1787 році⁹.

Загалом, архітектурний вигляд Немирова середини XIX століття багато в чому окреслила діяльність Меховича, який, крім палацу, побудував тут чимало будівель. Серед простих будинків міста виділялась лютеранська кірха, дзвіниця Троїцької церкви, англійські котеджі, корчма та інші його будівлі. Будівничий, йшовши в ногу з найкращими архітекторами перехідного періо-

ду – від класицизму до еkleктики – умів знаходити правильні пропорції та надавав будівлям чудового вигляду¹⁰.

Успадкувала Немирів дочка Болеслава Станіславовича і Марії Олександрівни – Марія Болеславівна Потоцька. 1856 року вона вийшла заміж за графа Григорія Сергійовича Строганова, третього сина державного діяча та колекціонера графа Сергія Григоровича Строганова. Після скасування кріпацтва в Немирові виникає низка значних підприємств. Чимало з них створили саме поміщики Строганови. У 1872 році Строганови збудували один з найбільших на Поділлі цукровий завод, великий винокурний завод, у 1880–1883 рр. заснували дві друкарні. Крім цих підприємств, наприкінці XIX ст. в місті працювали тютюнова фабрика, цегельня, пивзавод, фабрики з виготовлення цвяхів, свічок, два великі водяні млини, миловарня, крупорушка, олійня, шкіряна й екіпажна майстерні. В 1893 році почалося будівництво вузькоколіїної залізниці, яка сполучила Немирів з Вінницею¹¹.

У графів Строганових в 1857 році народилась дочка Марія. Наприкінці 1870-х вона одружилась з князем Олексієм Григоровичем Щербатовим. Саме їй і судилось стати останньою власницею міста. В 1899 році вона виділила 6900 карбованців для прокладання бруківкою основних вулиць міста. 1901 року було побудовано парову електростанцію за проектом Стібрала, яка живила струмом палац, винокурний завод та критий ринок. Згодом за розпорядженням княгині була споруджена лікарня, на Базарній вулиці побудували лазню, оздоблену італійським мармуром. На початку XX століття завдяки клопотанню Марії Щербатової в Немирові з'явилась жіноча гімназія, двокласна школа для бідних дітей, а при монастирі функціонувала двокласна єпархіальна школа¹².

За свого володіння власниця вирішила спорудити новий палац, оскільки старий, який належав Болеславу Потоцькому, був у занедбаному стані. Для побудови палацу княгиня запросила архітектора з Праги Їржі Стібрала, з яким познайомилась у Венеції. У 28 років він став професором, а ще через одинадцять років – директором Празької художньо-промислової школи. До сфери його діяльності входила реставрація пам'яток архітектури Чехії, нове будівництво та виконання важливих державних замовлень¹³. Архітекторами-будівничими працювали Г. Грюнер, Е. Крамарж та А. Зюма. В період з 1890 по 1914 рік тут працювали також чеські будівничі А. Ліман, Й. Сосна, Й. Черни.

Будівництво тривало досить довго – з 1894 р. до 1917 р. Першопочатково палац повинен був мати дещо інший вигляд, ніж нині існуючий. Проте вже 1894 р. Стібрал за побажанням Марії Щербатової створив новий проект. Паралельно з будівництвом палацу княгиня розпочала змінювати і парк, в якому знаходиться будівля. Працювати в парку Щербатова запросила відомого європейського садівника – Франтішека Томайєра, який опанував садово-паркове мистецтво у Празі та Відні. Томайєр насаджував дерева у Немирівському парку так, щоб створити далекі та близькі перспективи. Саме завдяки цьому створювались ефектні пейзажі, в центрі яких був палац або паркова скульптура. Стиль парку – пейзажний, з елементами регулярного планування.

21 січня 1920 року княгиню Марію Григорівну Щербатову разом із дочкою Олександрою розстріляли чекісти у Немирівському парку. За радянських часів палац було перетворено на санаторій, який проіснував до Другої світової війни. Під час німецької окупації міста у палаці розмістилися загопи гітлерюгенду. Згодом німці облаштували тут ремонтні майстерні. Після приходу в Немирів радянських військ у палаці почав працювати будинок відпочинку, який через деякий час був перетворений на санаторій «Авангард», який працює і дотепер.

Ще одним надзвичайно цікавим об'єктом міста є млин-електростанція. Він знаходиться при в'їзді до міста на березі річки. Цей, безумовно, найцікавіший на Вінниччині млин, був, імовірно, побудований в другій половині XIX століття за проектом чеського архітектора Пехера¹⁴. 1905 року за проектом Їржі Стібрала була добудована електростанція, одна з перших в Україні. Вона має форму модернізованого центральноєвропейського бароко. Кладка виконана з бутового каміння під розшивку швів з деталями з цегли, що є характерним для архітектури Поділля кінця XIX – по-

чатку ХХ ст. За радянських часів будівля використовувалась як склад, а нині пустує та зазнає руйнувань.

Обґрунтовуючи можливість застосування пам'яток міста Немирів в туристсько-екскурсійній діяльності, зосередимо увагу саме на парку, палаці та будівлі електростанції (список всіх історичних пам'яток міста, які можна залучити до сфери туризму, міститься на веб-сайті Немирівської районної ради¹⁵), оскільки вони мають найбільше спільних рис:

- приблизно однаковий час створення чи остаточного оформлення;
- спільного ініціатора створення – Марію Щербатову;
- всі три пам'ятки є результатом творчої праці чеських майстрів (палац і електростанція – Стібрал, парк – Томайєр).

Закон України «Про затвердження Загальнодержавної програми розвитку малих міст» визначає охорону культурної спадщини та розвиток туризму в малих містах одним з пріоритетних напрямків¹⁶. Однак, в місті Немирові програма ще не знайшла успішної реалізації.

З метою залучення вищезазначених пам'яток до туристичної галузі, потрібно, передусім, виконати наступне:

1. сформулювати подання та сприяти внесенню парку, палацу та електростанції до Державного реєстру нерухомих пам'яток України. Це надасть об'єктам культурної спадщини статусу пам'яток та забезпечить охорону з боку держави, що є дуже важливим для збереження їх цінності в процесі комерційного використання;

2. на місцевому та регіональному рівнях за участю науковців і громадськості розробити чіткий, науково обґрунтований проект щодо розвитку туризму в регіоні із залученням до нього об'єктів історико-культурної спадщини.

Оскільки на території парку знаходиться санаторій «Авангард», то, в першу чергу, орієнтуватись потрібно на відпочиваючих, адже вони є потенційними споживачами туристичного продукту, їх не потрібно забезпечувати проживанням та харчуванням. Першопочатково необхідна розробка екскурсійних маршрутів містом та супровідного екскурсійного матеріалу.

Щодо палацу, то нині в ньому знаходяться медичні кабінети санаторію. Цей історико-культурний об'єкт потрібно переоформити для використання в культурно-пізнавальній та туристичній галузях. Деякі приміщення можна було б виділити під створення краєзнавчого музею, якого, до речі, в місті немає. Решту площі використовувати для екскурсійно-оглядових цілей. Електростанція наразі знаходиться в досить занедбаному стані. Для відновлення її роботи потрібен не лише проект реставрації, а й залучення інвестицій.

Світовий досвід свідчить, що для просування національного туристичного продукту на внутрішньому та зовнішньому ринках потрібна цілеспрямована організаційна та фінансова підтримка держави. Окрема фірма чи підприємство не в змозі повноцінно та всеохоплююче рекламувати національний туристичний продукт чи його складові – регіональні та місцеві туристичні продукти. Менеджмент туризму повинен діяти на основних трьох рівнях: національному, регіональному та місцевому, будучи при цьому залученим в глобальну туристичну структуру¹⁷. Важливо зазначити, що при просуванні туристичного продукту потрібно зберігати історичний вигляд території. За цих умов втілення програми розвитку туризму на основі використання історико-культурного та природного потенціалу краю не лише збільшить фінансові надходження регіону, але й стане важливим культурно-пізнавальним чинником для приїжджого та місцевого населення.

¹ Корнієнко В. Використання пам'яток історії в туризмі: досвід та перспективи // Вісник Національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – К., – Вип. 85–86. – С. 16.

² Дутчак О. Вплив туризму на охорону історико-культурних пам'яток: досвід та перспективи // Науковий огляд. – 2013. – Вип. 1. Т.1. – С. 160.

³ Корнієнко В. Методика використання в туризмі пам'яток етнічної історико-культурної спадщини України

// Етнічна історія народів Європи. – 2006. – Вип. 21. – С. 119.

⁴ Постанова Кабінету Міністрів «Про затвердження Списку історичних населених місць України» від 26 липня 2001 р. № 878. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/878-2001-%D0%BF>

⁵ Реєстр пам'яток національного значення. Офіційний сайт Міністерства Культури України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mincult.kmu.gov.ua/document/244948220/Reestr_nats_znachennya.7z

⁶ Наказ Міністерства екології та природних ресурсів України від 10.04.2013 № 158 «Про затвердження положення про парк-пам'ятку садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення «Немирівський парк». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.menr.gov.ua/normakty/60-9/acts/574-nakaz-vid-10-04-2013-158-pro-zatverdzhennia-polozhennia-pro-park-pam-iatku-sadovo-parkovoho-mystetstva-zahalnoderzhavnoho-znachennia-nemyrivskiy-park>

⁷ Малаков Д. Минувшина Немирова. – К., 2008 – С. 12.

⁸ Малаков Д. По Брацлавщине. – М., 1982. – С. 89.

⁹ Чайніков О. Княгиня Щербатова та її неповторний парк // Вінницькі відомості. – 2007. – 25 жовтня. – С. 9.

¹⁰ Малаков Д. Минувшина Немирова. – К., 2008 – С. 25.

¹¹ Історія міст і сіл УРСР. Том 2. Вінницька область. – К., 1972. – С. 471.

¹² Малаков Д. Минувшина Немирова. – К., 2008 – С. 68.

¹³ Малаков Д. Там само.

¹⁴ Малаков Д. По Брацлавщине. – М., 1982. – С. 104.

¹⁵ Пам'ятки Немирівщини. Офіційний сайт Немирівської районної державної адміністрації. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.vin.gov.ua/web/rda/nemyriv_rda.nsf/webgr_view/GrF2CAN?OpenDocument&count=5&RestrictToCategory=GrF2CAN.

¹⁶ Закон України «Про затвердження Загальнодержавної програми розвитку малих міст» // від 10.06.2012 № 24. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1580-15>

¹⁷ Шершньова О. Регіональне управління туризмом в малих містах Рівненської області // Ефективність державного управління: зб. наук. праць. – Львів, 2007. – Вип. 12. – С. 428.

В статье анализируется роль исторического туризма в экономическом развитии и сохранении культурного наследия регионов. Особое внимание уделяется перспективе привлечения историко-культурных достопримечательностей в туристическую отрасль на примере города Немирова Винницкой области.

Ключевые слова: туризм, историко-культурное наследие, Немиров, историческое населенное место.

The article analyzes the role of historical tourism in economic development and preserving the cultural heritage of the regions. Particular attention was paid to the prospects of attracting historic and cultural monuments in the tourism industry in the example of Nemyriv Vinnytsia region.

Keywords: tourism, historical and cultural heritage, Nemyriv, historical settlement.